

Ábrahám Barna

Iskola és nemzetépítés

*A szlovák anyanyelvi oktatás problémái a hosszú 19. század második felében**

Jelen tanulmány a szlovákok anyanyelvi iskoláztatásának fő problémáit kívánja vázolni a hosszú 19. század második felére vonatkozólag. Egyrészt az intézményrendszer fejlődését – az elemi iskolák gyarapodását, majd drasztikus ritkulását, a saját középiskolák létrehozását, majd elvesztésüket, a visszaállításukért kifejtett erőfeszítéseket, illetve pótlásukként a cseh és morva középiskolák szerepét.¹ Az egyházi vezetések és a kormányzat, a nemzetiségi politika felelőssége mellett rá kíván mutatni a szlovákok belső korlátaira is – a kortársak által ostromozott közönyre és opportunizmusra, egyes hivatástudat nélküli tanítók működésére, a nemzetileg elkötelezett és tevékeny tanerőknél pedig a nem ritka türelmetlen, doktriner, a helyi adottságokkal nem számoló alapállásra. Mindezt kiegészíti a cseh elit által nyújtott, igen jelentős, ám ugyanakkor a csehszlovákizmus érdekeit szem előtt tartó, s ily módon megosztó segítség jelzése. A kérdés örövendesen gyarapodó irodalma mellett forrásként az egykorú szlovák sajtót, brosúrákat, illetve a szépirodalom klasszikus és kevésbé ismert alkotásait használtam.

A KERETEK

Magukkal a pedagógusokkal kezdve: számuk és szerepvállalásuk megragadásánál nem könnyű a dolgunk, hiszen esetükben is egyre erőteljesebb a szlovák identitás háttérbe szorítása. Az 1890-es népszámlálás szerint a mai Szlovákia területén 1619 népiskolai tanító (az itt működő hétezerből) nyilatkozott úgy, hogy elsődleges nyelve a szlovák, ugyanakkor szlováknak csak 390 fő vallotta magát. A mai kutató az öntudatos szlovák személyek számát ennél magasabbra, 667 főre teszi, hozzászámítva még 24 végzős tanítóképzőst.² Az 1900-as népszámlálás a mai Szlovákia területén általában 1937, szlovák identitását vállaló értelmiségi keresőt mutatott ki, az ország más megyéiben (főleg Budapesten, Békés, Bács-Bodrog, Csanád és Torontál vármegyében) pedig még 219 főt. A keresők fenti létszámának 49%-a volt pedagógus – a magyarságnál ez az arány 28%. A magas arány további belső aránytalanságot fed: 94%-uk népiskolai tanító. Létszámban

* A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

¹ Itt csak a középfokot, illetőleg azon belül is csak a főgimnáziumok kérdését tudom tárgyalni, a szakiskolák és a leányiskolák, általában a nők művelődési lehetőségei külön tanulmányokat igényelnének.

² Hučko 1999: 132.

ez annyit jelentett, hogy 881 tanítóval 9 középiskolai, tanító- és óvónőképzős oktató áll szemben. A tanítók 80%-a valamely felekezeti iskolában működött.³ 1918-ban a neves szociológus, Anton Štefánek szerint 390 öntudatos szlovák tanító működött.⁴ A kortársak szlovák tanító alatt automatikusan felekezeti tanítót értettek, aki egyben a templom orgonistája, kántora, temetési énekes. Az – Anton Štefánek kifejezésével élve – úri társaság, azaz a pap, a jegyző, az orvos nem tekintette teljes értékű értelmiséginek, hiszen általában érettségije sem volt. Ráadásul igencsak szerény, sőt bizonytalan javadalmazással végezte munkáját, így rászorulva mindenféle rendszeres (kántor, anyakönyvvezető, postás, szövetkezeti könyvelő vagy éppen halottkém) vagy alkalmi mellékjövedelemre (temetési ének, illetve sírvers írása, koledálás stb.), ezért tekintélye a parasztok körében sem volt egyöntetű.⁵ Ami a magasabb szintet illeti, a mai kutatás a század elejére mindössze 74 középiskolai tanárt mutat ki.⁶ A statisztika vagy a név persze nem föltétlenül tükrözi a valós helyzetet: a nyolcvanas években a szenici (Nyitra vm.) polgáriban tanító, de Liptószentmiklósról jött Gémessy Miklóst például a megyei sajtó és egyes kollégák pánszlávként tartották számon.⁷

Ez a nem túl népes nemzethű értelmiség hozta létre a hatvanas évektől a maga iskoláit, kulturális egyesületeit, közgyűjteményeit (bár nem mindegyiket tudta megvédeni). Az elemi iskolák túlnyomó többsége felekezeti volt, hagyományosan is, más formában a legtöbb község nem tudta volna őket fönntartani. Az egyház biztosította a szlovák tanítási nyelvet, a népiskolai törvény (1868: XXXVIII. tc.) még az államnyelv tanítását sem írta elő, viszont a színvonalat rontotta, hogy általában rosszul fizetett, nemegyszer szakképzetlen személy tanított, számos helyen omladozó, rosszul fölszerelt épületben, ráadásul sok helyen 3-5 órányi járásra.⁸ Vármegyei nyomásra az 1879: XVIII. törvénycikk immár kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását. 1895–96 folyamán megyei kezdeményezés zajlott annak érdekében, hogy az állam vegye át az egyházi iskolákat, mert mint a Csánád vármegyéet képviselő Polónyi Géza kijelentette, az egyházi iskola, „különösen a magyar nyelvhatárokon, tényleg a hazaellenes aspirációknak táplálékául használtatik fel”.⁹ Ténylegesen megindult viszont az állami iskolák tömegesebb alapítása (*1000 népiskola*-akció, 1898–1902). Wlassics Gyula miniszter a prágai Csehszláv Egység hazaellenes tevékenységére hivatkozva az északnyugati régióra, Nyitra és Trencsén vármegyéire összpontosított; a szlovák régióban összesen 154 állami iskola jött ekkor létre,¹⁰ hivatalosan magyar tanítási nyelvvel, de ezt az élet általában fölülírta, a szlovák kisegítő nyelvként megmaradt.¹¹ Az Árvában kisisko-

³ Polányi 1987: 39–40.

⁴ Hučko 1999: 133.

⁵ Štefánek 1944: 171; Kováč a kol. 2004: 241.

⁶ Hučko 1999: 133.

⁷ Demmel 2008: 114.

⁸ Vesztróczy 2012: 156–158.

⁹ Idézi: Vesztróczy 2012: 158.

¹⁰ Potemra 1978: 505–506.

¹¹ Polányi 1987: 46. Sáros megye széles körű vegyes tannyelvhasználatára: Kovács 2009: 270, 274.

lás leendő klasszikus író, Milo Urban szeretettel emlékezik vissza a messziről odahelyezett Kisfalussy tanítónőre, aki „ha szükség volt rá, segítségül hívta nemcsak konyhaszlovákját, hanem a mi gurálunkat is”. A kötelező hazafias nevelést nem erőltette („meggyőződött róla, hogy a kisgazdák és favágók konok népének nincs érzéke a köpönyegforgatáshoz”), letudta azzal, hogy a vezetéknévnek magyarul kellett szerepelniük a füzeteken.¹² A dualizmus második fele ugyanakkor hivatalosan is a szlovák tannyelvű iskolák folyamatos megszűnésének időszaka, különösen az Apponyi-féle iskolatörvények (1907: XXVI., XXVII. tc.) következtében, hiszen az előírt fizetéseket és felszerelést számos településen nem lehetett biztosítani. Több tanító ellen ugyanakkor per indult a magyar oktatásának elhanyagolása miatt.¹³ Összességében a régió szlovák tannyelvű iskoláinak száma már 1875–1908 között a negyedére csökkent,¹⁴ az 1913/14-es tanévben pedig számuk már csak 304.¹⁵ Ekkor a 256 020 szlovák elemi iskolából csak 41 532 járt szlovák tanintézetbe.¹⁶ A magyar nyelv erőltetése (ami a közismereti tárgyaktól vette el az időt) gátolta az általános műveltség emelkedését, a népesebb értelmiségi réteg kialakulását, de a szlovák közbeszédben emlegetett elnemzetlenítő hatást aligha fejtett ki, hiszen a századfordulón a szlovákságnak csak mintegy 15%-a beszélt magyarul, ráadásul e szám mögött hatalmas regionális különbségek rejtettek: míg Árvában csak 4%, addig Nógrádban 33%, Békésben pedig nem meglepő módon 62%.¹⁷ Az írni-olvasni tudók aránya egyébként makroszinten nem volt alacsony: 1910-ben 100 főből 58, míg a magukat magyarnak vallók között is csak 67,¹⁸ viszont ismét csak óriási területi eltérésekkel: a kortárs megfigyelő szerint a századfordulón a kiszucaújhelyi járásban (Trencsén vm.) csak 10% lehetett, míg a báti járásban (Hont vm.) 70% (akkor a szlovák átlag 50%).¹⁹

A középfokú oktatásra áttérve, a szlovák tanítási nyelvű középiskolák követeleése már a negyvenes évek és a forradalmi napok programjaiban hangsúlyosan szerepelt.²⁰ Az ötvenes-hatvanas években, Štefan Moyses püspök erőfeszítései következtében cseh és szlovák, illetve részben német nyelven oktatott a beszercebéányai katolikus állami gimnázium, ám a szabad kezét kapott kormányzat 1867-ben eltávolította a számára elfogadhatatlan, többek között cseh oktatókat, és magyar tannyelvet vezetett be. A korszakban végig jelen van ugyan az a gondolat, hogy a Felföld középfokú intézményeit annak idején az itteni népesség, a szlovákok adója, áldozata hozta létre, tehát vissza kellene adni őket a szlovák

¹² Urban 2000: 141–142. A kizárólagos magyar tanítási nyelv kudarcára lásd: Polányi 1987: 46.

¹³ Potemra 1978: 516–519; Vesztróczy 2012: 162–163, 166–167. Az iskolatörvények következményeire: Zilizi 2006: 251–260 (konkrét perek tárgyalása).

¹⁴ Polányi 1987: 46.

¹⁵ Vesztróczy 2012: 168.

¹⁶ Štefánek 1944: 294.

¹⁷ Stodola 1912: 34. Polányi Imre viszont az összarányt csak 7%-ra teszi (Polányi 1987: 46).

¹⁸ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: 176–177.

¹⁹ Stodola 1912: 51.

²⁰ Vesztróczy 2003: 95–126.

nemzetnek,²¹ ám mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a szlovákoknak ehelyett új iskolákat kell létrehozniuk. Az evangélikusok megalapították a nagyrőcei fő- (1862) és a turócszentmártoni al- (1867), a katolikusok pedig a znióváraljai algimnáziumot (1869). Védnökségi (patronátusi) intézmények voltak ezek, az egyházközség, világi mecénások és a hívek adományaiból tartották fenn magukat. Grünwald Béla (mint Zólyom vármegye alispánja) kezdeményezésére (úgymond a három intézmény felszerelése hiányos, elhanyagolják az oktatást, a tanárok fő tevékenysége a pánszlávizmus terjesztése) azonban 1874-ben megszüntették őket.²² A turócszentmártoni evangélikus egyházközség ugyan 1875 januárjában mindjárt alapított egy nyolcosztályos gimnáziumot, ám nem kapták meg ehhez a minisztériumi engedélyt.²³ A szlovák elit azonban nem adta fel, sőt nemzeti gyűjtés segítségével a tervet könnyen megvalósíthatónak látta, a sok kis adománynak még azt az előnyt is tulajdonítva, hogy ezt a gimnáziumot valóban minden szlovák magáénak érezheti majd, nem néhány tehetős mecénás jóindulatának gyümölcsét kell látnia benne.²⁴ 1893-ban a Dunáninnen kerület gyűlésén a szlovák többség el is határozta ezen iskola megalapítását, a magyar tiltakozók nyomására azonban a következő évben az egyetemes gyűlés ezt megsemmisítette.²⁵ 1895-ben vezető katolikus és evangélikus személyiségek elhatározták, hogy felekezeti szlovák gimnáziumot létesítenek. Turócszentmártonban egyesületet is alapítottak erre a célra,²⁶ ám ennek 1897-ben benyújtott alapszabályzatát a belügyminiszter elutasította – azon indokkal, hogy a létező állami és egyházi intézmények a szlovák nemzetiségű polgárok képzéséről teljes mértékben gondoskodnak, egyébként pedig megfelelő szlovák tankönyvek hiányában az iskola kénytelen lenne cseh tankönyveket használni (ezzel szemben a vallás- és közoktatásügyi miniszter szerint utóbbi aligha vezetne hazánk pusztulásához). Ugyanilyen sorsra jutott a kérelem 1909-ben. A tiszai kerület az évi gyűlésén is kérték a szlovák küldöttek, eredménytelenül, a szlovák tannyelv bevezetését az eperjesi kollégiumban s általában a lelkész- és tanítóképzésben. 1911-ben, 1912-ben és 1913-ban is sikertelenül kérte kormányhoz beadott petíció szlovák tannyelvű állami gimnáziumok alapítását.²⁷

A szlovák fiatalok tehát 1918-ig itthon csak magyar tannyelvű, a hivatalos állameszmét képviselő közép fokú intézményekben tanulhattak. A századelőn a régió közép fokú intézményeiben tanulók 2-3%-a volt szlovákként számon tartva,

²¹ Michal Chrástek: Slovo o našich gymnásiach a k našej milej mládeži. *Pešťbudínske vedomosti* 27. nov. 1863. 1.; Sasínek [Fr. V.]: Ozvena na »Ohlas« vzhľadom na založenie slovenského katolíckého gymnázia. *Pešťbudínske vedomosti* 1. mája 1868. 1.

²² Működésük és megszüntetésük összefoglalása: Škultúry (usp.) 1889 (a szlovák nemzethű álláspontot érvényesítve); Ruttkay 1939 (részletes, de az egykorú magyar álláspontot képviselő taglalás); objektív összefoglalások: Felkai 1980; Vesztróczy 2009.

²³ Kips 1993: 20.

²⁴ Svetozár Hurban Vajanský: Gymnázium. *Národné noviny* 13. jan. 1891. 1.

²⁵ Vesztróczy 2009: 120.

²⁶ Kips 1993: 24.

²⁷ Vesztróczy 2009: 120–121.

az 1913/14-es tanévben pedig az egész ország 77 636 középiskolásából 1620 vallotta magát szlováknak²⁸ – ez a hivatalos nyilatkozat, a szlovák anyanyelvűek száma ennél lényegesen magasabb lehetett. A statisztika mindenesetre elfedi ezeket, hiszen hivatalosan száz szlovák férfi közül 0,2 fő (!) végzett nyolcosztályos gimnáziumot (négyosztályost háromszor annyi), míg a magukat magyarnak vallók közül 3,5 fő.²⁹

Azok számára, akiknek a magyar nyelvű tanulás elfogadhatatlan volt, vagy akiket nemzeti meggyőződésük miatt kizártak a hazai gimnáziumokból, a cseh- és morvaországi iskolák jelenthettek megoldást. A cseh sajtó fokozott figyelemmel követte a magyarhoni hatóságok lépéseit, egyben jelezte a szlovákoknak, hogy sorsuk akkor javul, ha szorosabban kötődnek a cseh nemzethez s magához a kölcsönösség gondolatához. Otthon felhívta a hazafias városokat, vállalkozókat és családokat, hogy alkalmazzák a kenyér nélkül maradt szlovák oktatókat, illetve a megjelenő szlovák diákok számára nyújtsanak ellátást. Azok főleg az igen elkötelezett pferovi reálgimnáziumot választották, később azonban ott megromlottak a viszonyok, viszont a nyolcvanas években bővülő iskolahálózatból előszeretettel választották a brünni reálgimnáziumot, az Uherské Hradište-i gimnáziumot, majd ezek mellett Kroměříž, Olmütz, Valašské Meziříčí nem túl távoli intézményeit. Összességében 1849 és 1900 között kimutathatóan 427 szlovák diák tanult a cseh tartományok középiskolaiban.³⁰ A kilencvenes években, a szlovák közélet általános élénkülésének keretében kezdett emelkedni az odaát tanulók száma, a programot az 1896-ban Prágában alakult Csehszláv Egység (Československá Jednota) egyre hatékonyabban fogta össze. Szlovák partnereként egy turócszentmártoni kuratórium küldte ki a támogatásra érdemes fiatalok jegyzékét, és egyeztettek, hogy senki ne kapjon több helyről támogatást.³¹ 1908-tól az egyesület a morvaországi Luhačovice fürdőn évente felső szintű cseh–szlovák találkozót rendezett a cseh–szlovák együttműködés összefogására. A cseh politikai elit a háború előtti években már központi feladatának tekintette a szlovák elit ottani kinevelését. Az 1912-es tanácskozás – ahol részletező előadás hangzott el az anyanyelvű oktatás leépítéséről³² – elhatározta, hogy ősztől párhuzamos szlovák tagozatot indít az Uherské Hradište-i kereskedelmi iskolában, hogy a szlovák fiatalok szintjüknek megfelelően haladhassanak, és bevezethessék őket a magyar kereskedelmi levelezésbe. Végül egy szlovák preceptor állásra futotta, az oktató a korrepetálás mellett szlovák és magyar nyelvórákat, illetve üzletilevelezés-képzést nyújtott a diákoknak (ekkor 17 tanulónak). 1913-ban döntés született egy cseh–szlovák reálgimnázium és internátus alapításáról, amit azonban a háború kitörése megakadályozott.³³

²⁸ Hučko 1999: 134.

²⁹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: 180–181.

³⁰ Kips 1993: 19, 23, 25.

³¹ Kips 1993: 22–23; Polányi 1987: 138–140; Jurčišinová 2008: 65–67.

³² Naše krivdy. (Z luhačovickej prednášky M. M. Bellu.) *Slovenský denník* 17. a 18. aug. 1912.

³³ A szlovák tagozat tervéről: Milan Hodža: Slovenskú obchodnú hospodársku školu na Morave! *Slovenský týždenník* 29. marca 1912. 1. A tényleges lépésekhez: Jurčišinová 2008: 70–71.

A Morván túli tanulmányok mérlege: 1875 és 1918 között 1149 szlovák fiatal tanult valamely odaáti középiskolában, többségük (687 fő) 1900 után.³⁴ Ugyancsak felmerült, eredmény nélkül, egy másik lehetőség határon túli szlovák középiskola létrehozására: a horvát kormányzat a Szerémségben (Stara Pazova) alapítson gimnáziumot az ottaniak számára.³⁵

Saját felsőfokú intézmények híján a törekvő szlovák fiatalok a pesti, és idővel a kolozsvári egyetemen tanultak, nagyobb számban még Bécsben és Prágában (ott a dualizmus alatt 129 szlovák tanult³⁶), ám a külföldi tanulmányokat a századelőn már nehezítette, hogy a kormány korlátozta a diplomák honosítását. Mindent egybevéve a századelőn évente száz–kétszáz szlovák szerzett oklevelet.³⁷ Az ausztriai és a csehországi évek nemcsak szaktudást, hanem társadalmi és politikai kapcsolatokat is biztosítottak a szlovák elit számára, ugyanakkor törésvonalakat hoztak létre a hazai konzervatívok és a „nyugatos” liberális, polgári demokrata értékrendűek között.

A TANULÁS JELENTŐSÉGE: A NEMZET FELEMELKEDÉSÉNEK ALAPJA

A keretek áttekintése után nézzünk néhány példát arra, miben látta a 19. századi szlovák elit a tanulás és a megszerzett műveltség társadalmi és nemzeti jelentőségét. 1845-ös cikkében (*Lud náš obecny*) már a nemzeti mozgalom feje, Ľudovít Štúr győzködte a jobbagyszülőket, hogy legeltetés helyett engedjék iskolába gyermekeiket. Azt sem fogadta el, hogy a téli időjárás miatt kimaradjanak, s hogy a tanítótól elvárt ostyasütés, a disznóölések, nyáron pedig a jószág legeltetése miatt szüneteljen a tanítás.³⁸ A század második felében természetesen még nagyobb és egyre erősödő hangsúlyt kapott a nép műveltségének emelése: ahogy egy 1862-es cikkben egy szlovák újságíró megfogalmazta, a népet is alkalmassá kell tenni arra, hogy részt vehessen a közügyekben, a jogszolgáltatásban, az egyház, az iskola kormányzásában, a kereskedelemben.³⁹ Rendszeresen hangot kap, hogy a nemzetek élesedő harcában a megmaradás egyetlen esélye a háziiparok, illetve az ipari termelés tökéletesítése, ehhez pedig reál- és műszaki iskolák alapítása szükséges.⁴⁰ S talán még fontosabb a nemzeti szellemű felsőfokú szakemberképzés: azért kell például jogakadémiát alapítani, hogy kinevelődjék az egyenjogúsítási harcot vezető gárda.⁴¹ Az öntudatos szlovák úgymond már nem

³⁴ Vesztróczy 2009: 130.

³⁵ Milan Hodža: Heródesovo plemä. *Slovenský týždenník* 28. marca 1913. 1.

³⁶ Vesztróczy 2009: 131.

³⁷ Kováč a kol. 2004: 243.

³⁸ Hučko 1990: 504; Vesztróczy 2005: 24–25.

³⁹ Laciak: Národní učiteľ a zapisovateľ obce. *Pešťbudínske vedomosti* 30. sept. 1862. 1.

⁴⁰ Danielo Jaroslavovič: Slovo na čase ku slovenským rodákom. *Pešťbudínske vedomosti* 10. okt. 1862. 2.

⁴¹ Michal Chrástek: Slovo o našich gymnásiach a k našej milej mládeži. *Pešťbudínske vedomosti* 27. nov. 1863. 1.

rabszolga akar lenni, hanem alkotmányos keretek közt élő polgár, aki kényurak helyett felelős hivatalnokokat akar maga körül látni.⁴²

Annál is inkább, mert a szlovák elit régi és általános meggyőződése szerint az ő régiójuk volt a korábbi századokban a művelődés, a szakemberképzés fellegvára. A 18. században a hazai történetírás atyjának tekintett, amellel közismerten szláv-szlovák tudatú Samuel Timon (Timon Sámuel) büszkén kijelentette, hogy a szlovákok mindig is kiemelkedtek gyakorlati és elméleti jogi ismereteikkel, nélkülük konganának a bírósági termek.⁴³ Vizsgált korszakunkban a nemzeti mozgalom egyik korai vezetője úgy fogalmazott, hogy a szlovákság adta annak idején az országnak az első törvényhozókat, hősokeket, s azóta is körükből származott a dicső férfiak és literátusok nagy része.⁴⁴ De idézhetnénk a kései romantika prózaíróját is, kinek török kori hőse, a sárosi vár ura tétélesen kimondja: „miként ötszáz évvel ezelőtt Szlovákvöld a keresztény hit és a művelődés bölcsője volt egész Magyarhon számára, ma is erős bástya a török barbárság áradata ellen”.⁴⁵ Az ismert etnográfus, népmesegyűjtő, Pavol Dobšinský pedig a régió egykori iskoláit leltárba szedő tanulmányában rámutatott, hogy Felső-Magyarhon a 16–17. században más országok felett állott a klasszikus, filozófiai-vallási kultúra ápolásában, sokan kerültek innen, köztük számos szlovák, német egyetemekre.⁴⁶

A tanulást ugyancsak a társadalmi-nemzeti integráció fő emeltyűjének látta, ám magyar szempontból, Grünwald Béla: „A tót a magyarságra törekszik: ha teheti magyarul taníttatja gyermekét, dicsekszik vele, ha magyarul megtanult s nem kesereg, ha fia nem akar tót lenni s magyarnak vallja magát.” Ezt a szerző szerint a századok sorsközössége által megszilárdított ragaszkodást ki lehet használni a szlovákság tökéletes integrációjára: „úgy intézni a dolgot, hogy az iskola által értelmisége magyarrá váljék, alsóbb osztályai pedig megtartassanak a hazához való ragaszkodásban”.⁴⁷ A nemzethű szlovák megnyilatkozások szerint viszont a magasabb fokú magyar iskola erkölcsi, s nemritkán fizikai pusztuláshoz vezet, olyan lelkészek és tanítók kerülnek onnan ki, akik elszakadnak nemzetüktől, sőt akár adáz üldözői lesznek mindennek, ami szlovák.⁴⁸ Az az ifjú, aki a gimnáziumban elhanyagolta anyanyelvhasználatát, lelkészként, hivatalnokként hogyan állja majd meg a helyét a szlovák közegben, főleg, ha a nép nyelvének megvetését súlykolták belé?⁴⁹ A szlovák sajtóban történelmi párhuzamként ezek az intézmények janicsárképzőként jelennek meg, ahol a szlovákok veradójából

⁴² Sasínek [Fr. V.]: Znyo-Kláštorske gymnasium. *Národnie noviny* 8. júla 1870. 2.

⁴³ Tibenský 1965: 98.

⁴⁴ Štefan Marko Daxner: Národnie školy. *Pešťbudínske vedomosti* 27. febr. 1863. 2–3.

⁴⁵ Tomášik 1971: 50.

⁴⁶ Dobšinský 1885: 185–186, 204.

⁴⁷ Grünwald 1878: 31, 35.

⁴⁸ Danielo Jaroslavovič: Slovo na čase ku slovenským rodákom. *Pešťbudínske vedomosti* 14. okt. 1862. 2.

⁴⁹ Sasínek, [Fr. V.]: Ozvena na »Ohlas« vzhľadom na založenie slovenského katolíckého gymnázia. *Pešťbudínske vedomosti* 1. mája 1868. 1.

újabb és újabb renegáthadak teremnek.⁵⁰ A szépirodalomból elég a vezető publicista, író, tehát ideológus Svetozár Hurban Vajanský olyan regényhőseire gondolni, mint Ján Drevanský (*'Gyökér és hajtás'*, 1895–1896), aki a magyar iskolától sem értelmi, sem érzelmi, sem erkölcsi tartást nem kapott, ezért csak úszik az árral, sorsa az elnemzetlenedés és az erkölcsi süllyedés, majd az idő előtti halál.⁵¹ Ugyanitt jelenik meg a molnár apjára csak szomorúságot hozó Laco Vrábel, akit úrhathnám anyja erőltetett Pestre, a jogi karra; ott viszont féléveken keresztül be sem iratkozik, züllött aranyifjú lesz, és csak meghalni tér haza.⁵² Másik regényének főszereplője a dzsentrisarj Andrej Lutišič, aki a pozsonyi jogakadémián, majd a pesti egyetemen vetkőzik ki önmagából, lesz a fővárosban magyarkodó diákvezér.⁵³ Az ugyancsak író Ján Čajak átfogó társadalmi tablójának tanító hőse a szlovák kereskedőcsaládok tömeges visszahullása kapcsán emígy bírálja a címadó szereplőket: „most, amikor a családnak már rá kellene ébrednie erejére, önállóságára, amikor már a továbblépésen kellene gondolkodnia, akkor úrrá lesz rajtuk az üres gög és a vágy, hogy utánozzák az erkölcsileg és anyagilag is csődbejutott nemességet annak ostoba urizálásával együtt. A fiukat úrnak taníttatják, hogy kedvére lumpolhasson, a lányukat pedig hozzáadják egy hasonszőrű semmirekellőhöz, hagyják elfolyni jólétük forrásait, hogy idővel valami Galíciából bevándorolt hazafi gazdagodjék belőle.”⁵⁴

A szlovákok kiművelése tehát egyben a renegáttá válás leghatékonyabb ellenszere: Ha elszigetelt egyének szereznek tudást, azok felsőbbbségük tudatában az idegenek társaságát keresik, azokhoz hasonulnak. A tömeges művelődéssel viszont erősödik, általánossá válik majd a szlovák nemzettudat, a képzetek nem az idegenek ékességei lesznek.⁵⁵ A szlovák identitás bevésése mellett a nemzeti iskolák konkrét feladata lesz a nyelvjárási tarkaságot meghaladva a szlovák irodalmi nyelvi norma, beszéd, helyesírás elsajátíttatása.⁵⁶

A KORSZERŰ ISKOLA, AZ ÉRVÉNYES TUDÁS KÉRDÉSE

A 19. századi hozzászólók – természetesen a javítás szándékával – számos esetben bírálták a tananyagot és az oktatás módszereit. Már a Štúr-iskola második embere, Jozef Miloslav Hurban a maga hősei szájába adta (*'Szilvesztertől Háromkirályokig'*, 1848): a szlovák nemzet nagy hátránya, hogy aktivistáinak nagy része

⁵⁰ Štefan Marko Daxner: Národné školy. *Pešťbudínske vedomosti* 27. febr. 1863. 2.

⁵¹ Vajanský 1943a: I. 32–33.

⁵² Vajanský 1943a: II. 21, 28, 33, 49.

⁵³ Vajanský 1943b: 44. skk., 68–72.

⁵⁴ Čajak 1962: 53. A *hazafi* (szlovákosított alakjában *hazafik*) kifejezés a hivatalos magyar állam-eszmével azonosuló, zsidó vagy szlovák „renegát” személyeket jelöli.

⁵⁵ Danielo Jaroslavovič: Slovo na čase ku slovenským rodákom. *Pešťbudínske vedomosti* 14. okt. 1862. 1–2. Későbbi, ugyanezen helyzetet tükröző, de lélektanilag árnyaltabb vélemény: Vavro Šrobár: Maďarisácia. *Hlas* 1898. 1. 3.

⁵⁶ Laciak: Národnia škola jako ústav štátu. *Pešťbudínske vedomosti* 20. jan. 1863. 1.

teológus (maga is evangélikus lelkészként működött), márpedig képzésük elszakadt a felgyorsult élettől, elzárkózik a társadalmi reformgondolatoktól.⁵⁷ Štúr szóvá tette, hogy a falusi iskolákban csak a katekizmust és a biblikus történelmet tanítják, elmarad a történelem, a földrajz, a számtan, a természetrajz. S míg régen a latin deklinációk és konjugációk biflázását tekintették tudásszerzésnek, ma a magyart erőltetik, amit a fiatal az iskolából kikerülve úgyis azonnal elfelejt – inkább gazdálkodási ismeretekre volna szüksége. Magasabb szinten rámutatott, hogy a szlovákok közül szinte senki nem végez műszaki tanulmányokat, nincs egy építész, igen kevés az orvos – a hatéves pesti vagy bécsi tartózkodás nem vállalható –, a nem nemesek alig mennek jogra, mert mint ilyenek, úgysem tudnának érvényesülni. Kárhoztatta a papi pálya tömeges választását – inkább gyakorlatias tanulmányokat kellene folytatniuk.⁵⁸

Az 1860-as évek elején egy cikk szerint a létező akkori iskolák mind-mind annak a múltnak a maradványai, amikor elég volt, ha a nép megtanult imádkozni, énekelni és minden nyomorúságáért kárpótlást a túlvilágon várni, nem kellett átlátnia a körülötte zajló folyamatokat, a nemzet, a haza ügyeit.⁵⁹ Anyanyelvi és ugyancsak gyakorlatias iskolákat sürgetett egy ekkori széles körű program is, elvetve a magyar és a német nyelv sulykolását.⁶⁰ Egy későbbi hozzászóló kárhoztatta a nemzethű vezetőket, amiért a jogi tanulmányokat erőltetik, pedig a kiképzett szlovákok sem jutottak be hivatalokba, miközben a többi terület teljesen el lett hanyagolva. Ugyancsak hiba a teológia lebecsülése – a jogvédő harchoz a papság biztosítja az erkölcsi tartást, s ő él napi kapcsolatban a néppel. A tanítóképzés sem kap elég figyelmet a nemzet részéről, a nyomorúságos felekezeti iskolai javadalmak helyett a legjobbak átmennek az állami tanintézetekhez. Alig vannak szlovák orvosok, nincsenek saját mérnökök, szerelők, távírdászok. Csak jogászból van elég, de feleslegesen akkor, ha azok csak a gazdagodásra törekednek: minden szlovák jogásznak idealistának, emelkedett jellemnek, elsősorban a nemzet jogvédőjének és a népnymor enyhítőjének kell lennie. Az általános következtetés: a vezetők mérjék fel, mely területen nincs ember, s tereljék arra a fiatalokat!⁶¹ Máshol az egykor erőltetett latin, és immár a magyar uralmának számlájára írják, hogy a szlovákok nem tehetnek szert gyakorlati tudásra.⁶² A fiatal Vajanský németországi teológiai ösztöndíjat utasított vissza, s apja, Jozef Miloslav Hurban fiataloknak címzett szemrehányó szavaira így válaszolt: „elmúltak már azok az idők, amikor kizárólag a papi és a tanítói rend volt az eszmék letéteményese”.⁶³

⁵⁷ Hurban 1977: 116–119.

⁵⁸ Hučko 1990: 509; Vesztroczky 2005: 24–25.

⁵⁹ Laciak: Národný učiteľ a zapisovateľ obce. *Pešťbudínske vedomosti* 30. sept. 1862. 1.

⁶⁰ Danielo Jaroslavovič: Slovo na čase ku slovenským rodákom. *Pešťbudínske vedomosti* 14. okt. 1862. 1.

⁶¹ Julaj Botto 1873: Podelenie práce u študujúcej mládeže I. *Národné noviny* 11. jan. 1873. 1; II. 14. jan. 1; III. 18. jan. 1; IV. 21. jan. 1.

⁶² Sasinek [Fr. V.]: Znyo-Kláštorské gymnasium. *Národné noviny* 8. júla 1870. 2.

⁶³ Idézi: Juriček 1988: 17.

Vajanský az elit számára ajánlott korszerű ismeretek mellett doktriner módon ugyan, de sokszor értekezett a nép valódi műveltségéről. Eszerint az létezik, de lényege nem az írás-olvasás, számolás, s nem olyan tárgyi tudást jelent, hogy melyik országnak mi a fővárosa, emlős-e a cethal és hasonló, hanem jelenti a nemzedékről nemzedékre hagyományozott élettapasztalatokat és az erkölcsi-velvási értékrendet, melyet a szokásokban, szólásokban, közmondásokban rögzít. Erre kell tehát minden, a kor által követelt tudást építeni. „Ez a műveltség nem lehet a nép rossz értelemben vett »polgárosítása«, amikor is a népben eluralkodnak a városokból aláhullott »fáin« szokások, könnyű élet, élvezetek, cifrázkodás, kifordított, a fejeket megzavaró frázisok, rosszul használt idegen szavak.”⁶⁴ Vajanský az akkor megszokott konzervatív szellemben általában is bírálja a kor oktatását: úgy mond a romlott iskolákban felszedett félműveltség elidegeníti az egyént a lélektől, Istentől, s a szerencsét, földi boldogságot hajszóla lénnyé süllyeszti.⁶⁵

A korszerű tudás átadása természetesen korszerű tankönyveket követel. Fennállása alatt a szlovákok közművelődési egyesülete, a Matica slovenská kiadványai (számtan, szlovák nyelvtan, történelem) kívánták – de kellő anyagiak híján csak részben tudták – kielégíteni a nemzet középiskoláinak igényeit.⁶⁶ Vezető személyiségek ezért az egyéni lelkesedésben bízva időről időre felszólították a hadra fogható szlovákokat, hogy ragadjanak tollat, s ki-ki a maga területén, közérthető stílusban, lehetőleg kérdés-felelet formájában dolgozzon ki oktatási segédanyagot.⁶⁷

Az egész korszakban hangoztatott tétel, miszerint a szlovákok csak korszerű és gyakorlati tudással felvértezve állhatnak helyt az „idegenekkel”, azaz a magyarokkal, zsidókkal, németekkel folytatott versenyben, létkérdésként jelent meg 1907 után, amikor egyre többen tartottak attól, hogy a szlovákság teljes mértékben kiszorul a modernizáció lehetőségeiből, saját földjén mások rabszolgájává válik. Ahogy a szlovák nemzeti törekvések egyik legfőbb szószólója, Milan Hodža, a későbbi csehszlovák miniszterelnök egy 1910-es cikkében megfogalmazta: „A nemzeten belül művelt földműves-, kereskedő- és iparosréteget akarunk kialakítani. Irigykedve nézzük, a legnyomorultabb rétegek is mennyire műveltek más nemzeteknél.” Márpedig ma már nem lehet az elavult módszerekkel gazdálkodni, ez végzetes leszakadáshoz vezetne: „A világban oly sok okos fő annyi új eljárást talált ki a földművelésben, annyi új gépet, annyi új technikát a talajjavításra: mindaz, amit az emberi tudomány megalkotott, mindez csak az idegen spekulánsoknak lehet hasznára?”⁶⁸

⁶⁴ Svetozár Hurban Vajanský: Vzdelanie ľudu. *Národné noviny* 28. febr. 1891. 1.

⁶⁵ Vajanský 1943b: II. 48.

⁶⁶ Winkler–Eliáš 2003: 76–77.

⁶⁷ Ondrej Radlinský: Provolanie na slovenských pánov spisovateľov, vzdelancov a učencov slovensko-katolíckych. *Národné noviny* 29. júna 1870. 1; Ján Burian: V záujme slovenskej školskej spisby. *Národné noviny* 10. aug. 1889. 2.

⁶⁸ Milan Hodža: Nedáte nám školy? *Slovenský týždenník* 7. okt. 1910. 1.

A SZLOVÁK TANÍTÓK HIVATÁSA, A TANÍTÓK ÉS A NÉP POZITÍV VISZONYA

A 19. század alapelve szerint az intelligencia a nép vezetője.⁶⁹ Pavel Socháň a tanult ember erkölcsi kötelességévé tette, hogy legyen a szlovák jegyek megtestesítője, amihez szükséges, hogy éljen a nép között, ismerje meg és vegye át annak szokásait, nyelvét, de finomabb, tökéletesebb formában. Legyen tanácsadója, vezetője, védelmezője, hasson rá a maga műveltségével. A paraszt ne urat, hanem magánál műveltebb, nemesebb szlovákot lásson benne, és akkor ragaszkodik hozzá, bizalmába fogadja. Az igazi szlovák intelligencia olyan legyen, mint a tejszín, ne forduljon szembe a nép érdekeivel, mint a renegát nemesség!⁷⁰ Vajanský leszögezte, hogy a népben megvan minden, ami egészséges, a nemzeti érzés kialakulásához csak egyvalami hiányzik: a kezdeményezőkészség. Az értelmiség feladata a kusza érzéseket erős akarattá szervezni.⁷¹ Mint később fogalmazott: tudatosítani kell a népben, hogy itt, a földön csak egyetlen barátja, segítője van: a hű nemzeti gárda, mely vállalja a szlovákságot, maga is szlovákul beszél.⁷² A vezető tudományszervező, Andrej Kmeť minden iskolázott szlovák kötelességévé tette, hogy legyen a nemzet művelője, válasszon a rengeteg szak, tudományág közül, s tegye közkinccsé a maga tudását!⁷³ A századelő meghatározó publicistája és politikusa, Milan Hodža demokratizáló újságírói működésében kortársai éppen azt a tág tevékenységet látták, melynek célja a nép megszólítása.⁷⁴

E megnyilatkozások a pap mellett a falusi tanítót tekintették a nép hivatott vezetőjének, akinek le kell eszkenednie a passzív tömeghez. Általánosságban, egyben sejtetve, hogy korántsem mindenki teljesíti hivatását, így fogalmazta meg ezt a szlovák hírlap: „Ó, mennyire emelkedne nemzetünk, micsoda élénk élet támadna egyszerre Szlovákián, ha papságunk és tanítóink fej fej mellett odaállnának a nemzet zászlaja alá, melyen arany betűkkel van írva a jelszó: »Művelődéssel a szabadság felé!«”⁷⁵ A szlovák felekezeti iskolák a kortársak számára a szlovák és keresztény szellemű oktatás zálogai, emellett kevesebből fenntarthatók, mint az államiak, és legalább „nem egy zsidót küldenek a nyakukba”.⁷⁶ Máshol rámutatnak, hogy mindenki tanítójától nyeri műveltségét, nélkülük nem lenne senkiből professzor, pap, orvos, ügyvéd.⁷⁷

⁶⁹ Ez a szerep, az anyagilag-erkölcsileg lesüllyedt paraszti közösség felemelése a pap és a tanító által, a korábbi nyugati moralizáló irodalom központi gondolata, a kelet-közép-európai szerzők számos esetben ezeket a műveket tartották szem előtt, alkalmazták a hazai viszonyokhoz. A legismertebb közülük Heinrich Zschokke munkája (*Das Goldmachedorf*, 1817) mely a vizsgált korszakban már szlovákul is olvasható (*Zlatnica*, 1847), és egyes szerzők méltatják is a maguk írásában.

⁷⁰ Pavel Socháň: Otázka etnografie Slovenska. *Národné noviny* 23. apr. 1891. 2.

⁷¹ Svetozár Hurban Vajanský: Náš ľud. *Národné noviny* 29. sept. 1891. 1–2.

⁷² Svetozár Hurban Vajanský: Aký je náš ľud. *Národné noviny* 4. febr. 1896. 1.

⁷³ Andrej Kmeť: Naše museum. *Národné noviny* 11. aug. 1892. 1.

⁷⁴ Wagner 2003: 34.

⁷⁵ Povedzme si pravdu. *Národné noviny* 30. jan. 1873. 1.

⁷⁶ J. B. Porubský: Slovenské elementárne školstvo. *Národné noviny* 28. sept. 1889. 2.

⁷⁷ Vršatský: Naše učiteľstvo. *Národné noviny* 31. jan. 1889. 1.

Ilyen ideális személyt jelenített meg a klasszikus drámaíró, politikai gondolkodó Ján Palárik. A kiváló nemzeti szellemben dolgozó Orieška tanító (*Kibékülés, avagy Kaland az aratóbálon*, 1862) érdeme szorgalma mellett, hogy leánya a magyarosodásnak indult grófkisasszonyt visszavezeti a nemzethez.⁷⁸ A szerkesztő, író Mikuláš Štefan Ferienčík hasonló alakot festett a képzelt Jedlová község tanítójának alakjában (*A jedlovai tanító*, 1862). Hőse, Bohdan Vesnický nemesifjú – tükrözve az akkori nemzethű elit nemességközpontú gondolkodását –, aki tanulmányai során öntudatos szlovák lett, ezért apja kitagadta, de a végén mégis öröksévé teszi, fia tehát kiemelkedik a tanítói sorból, gazdag földbirtokossá válik.⁷⁹

A szlovák középosztály állandóan hangoztatott, bár tömegesen valóra nem váltható hitvallása a falu lelki és anyagi fölemelése. Janko Vešnín gyakorlati, népnevelő szerepet betöltő brosúrájában (*Az újjászületett község*, 1873) a később említendő kocsmatöltelék erőszakos halála után veheti át az iskolát egy talpig becsületes és törekvő fiatalember. Öt év alatt az anyagi-erkölcsi fertőt mintatelepüléssé varázsolja (példás tanulók, rendezett porták, virágos ablakok).⁸⁰ Ugyanitt megemlítendő Andrej Seberíni nagylaki evangélikus lelkész hasonló szellemű didaktikus füzeté (*Bohdanice és tanítója*, 1874).⁸¹ A szépirodalomban mindennek legérzékletesebb példája azonban a nemzeti klasszikus, Jonáš Záborský *Két nap Chujaván* (1873) című regénye. Az első rész a tunyaságba, mulatozásba, alkoholizmusba sülyedt falusiak kilátástalan helyzetét ábrázolja szinte már a naturalizmus eszközeivel. A második rész viszont utópia, amely meglehetősen didaktikusan ismerteti a négy, szerencsésen egymásra talált értelmiségi által irányított újjászületési folyamatot. Rastic, az evangélikus lelkész fő harcostársa Semenák tanító (s mellettük áll az ügyvéd és az uradalmi intéző). A tanító és a pap megreformálja, életközelié teszi az oktatást, és így ráébreszti a népet a tudás jelentőségére, arra, hogy el kell engedniük az iskolába a gyermekeket – sőt még óvodát is szerveznek, ahol a kicsinyek megkapják azokat az ismereteket, viselkedési normákat, melyeket nem hozhattak a szülői házból. Az anyagilag is fölemelt falu lakosai öntudatos parasztpolgárokká válnak: „A nevelés is hat. A tanító úr iparkodásának köszönhetően sikeresebb nemzedék nő föl, mint ezek, a deres meg a hajdú nevelései.”⁸² A jó iskola mellett a tanító könyvtárat állított föl, vásárolják a legfontosabb műveket, szlovák, német, magyar lapok járnak a faluba. Végül még egy példa: az ideális tanító megformálása és a működést lehetetlenné tevő külső körülmények együtt jellemzik Ján Čajak századelős családregegyét, nagy ívű társadalmi körképét. Poničan tanító, amíg teheti, sok tanulóban ébreszti fel a tudásszomjat, műveli ki őket – maradandó műve a törekvő kereskedősegéd, Janko Cvikota bevezetése a könyvek, a szellem világába.⁸³

⁷⁸ Palárik 2014: 7–10.

⁷⁹ Ferienčík 1923: 106–112..

⁸⁰ Vešnín 1873: 50–51, 64–65.

⁸¹ Seberíni 1874.

⁸² Záborský 1963: 153.

⁸³ Čajak 1962.

A szlovák szerzők után jegyezzük meg, hogy a korabeli magyar megnyilatkozások szintén az elkötelezett szlovák tanítók dicséretei – éppen azzal, hogy mélyen elítélik őket. Grünwald Béla a közvélemény megdöbbenése érdekében hatásos, bár nyilván semmivel alá nem támasztott adatokat közölt. Eszerint a hetvenes évek végén a szlovák régióban működő 1240 katolikus tanító közül 730, a 391 evangélikusból pedig 263, tehát összesen 993 személy „pánszláv izgató”. A szlovák gyermekek vélelmezett magyarellenes szellemű nevelése mellett vádpontként említi a nyelvhátár menti korábbi magyar falvak nyelv váltását: „E községeket tót papok és tanítók tótosították el, s az utolsó három évtizedben már egészen tervszerűleg a szlávtság érdekében. Az egyházi előljáróság tót papot és tanítót küldött a községbe egyenesen azzal a missióval, hogy a magyar lakosságot eltótosítsák.”⁸⁴ Szellemi követője, Thébusz János egyként vette fel a harcot a szlovák evangélikus lelkészek és tanítók vélelmezett államellenes üzelmeivel. Könyvében kimutatni véli, hogy az egyház mely kerületeiben hány pánszláv tevékenykedik (783 főről tud). Véleménye szerint a dunamelléki területben a legsúlyosabb a helyzet: a lelkészek háromnegyede a „hazaellenes párt” tagja.⁸⁵

Az általános pánszláv főbián belül mégiscsak túllépett korán az újságíró és író-költő, Gáspár Imre, a jelenség mélyebb társadalmi gyökereit keresve, habár a negyvenes évek, a Štúr-nemzedék viszonyait ábrázolva:

„Szülői, a becsületes árvai tanítók és papok, turóci bocskoros nemesek iskolába küldenek; beáll a pozsonyi líceum önképzőkörébe, itt megismerkedik Kollárral, Šafárikkal, Štúrral, s szavalja Hurban lázas, de erőteljes poémait, aztán – a maturitást letéve vállairól – rendesen stipendiummal kimegy Németországba, jár Halle, Jéna vagy Lipcse egyetemein, összehasonlítja a tót nevű németországi falvakat, keresi, de nem találja szláv ősei nyomát... aztán elkeseredetten jön haza, nevelő lesz valami honti vagy nógrádi magyar családnál, amely elvonult kedélyéért, hosszú hajáért, rossz kiejtésű magyarságáért és gyér ruházataért gúnyolja, s melynek feje a sokat küzdött, sokszor lealázott rajongót nem egyszer hordja le pánszláv eszméiért... s megválasztják végül papnak, tanítónak, tanárnak, ritkábban fordul elő ügyvéd vagy orvos formában. Ezek a pánszlávok. [...] Szerintünk is vannak vagy százan tót testvéreink között s lesznek pár év múlva többen is azok, kik a tót gimnáziumokból, melyekből stipendiumokat húztak, év közben, télnek idején kergettettek szét, magokkal így kétszeres gyűlöletet hordva.”⁸⁶

⁸⁴ Grünwald 1878: 113, 123.

⁸⁵ Felvidék 1882: 7., 9.

⁸⁶ Gáspár 1879: 8–10.

ZAVAR A KAPCSOLATBAN

A vázolt korai megnyilatkozások optimistán tálták a falusi értelmiség lehetőségeit, a nép átnevelésének esélyeit. A későbbi sajtó és irodalom már reálisan látta a falu stagnálását, a földéhséget, a kitörés kilátástalanságát, a parasztság és az úri osztály közötti válaszfalakat, s mindebből következően a falusi pap, tanító elhagyatottságát. Nem mintha az írók elvben tagadták volna a falusi értelmiség küldetését, ám még pozitív hőseik sem a siker reményében, hanem inkább dacból, illetve egzisztenciális okokból tartanak ki szolgálati helyükön.

A megnyilatkozók egyrészt felróják az iskolafenntartóknak, hogy hallani sem akarnak a járandóság emeléséről (egy evangélikus esperesi konventen elhangzott, hogy gyerekeket tanítani élvezet, miért járna több pénz érte?), miközben azt haragadják: a tanítók viselik a felelősséget azért, hogy a nép elérje-e a boldogságot, a jólétet.⁸⁷ Az egyházi (evangélikus) többséget úgymond nem érdekli az iskolák állapota, azokat alig látogatják.⁸⁸ Ezt a pályát sújtja, hogy mindenki a tanító felettesének tekinti magát: az iskolaszék, a bíró, városon még a jegyző, a szolgabíró.⁸⁹ A gimnáziumok patronatusi tagjait is fel-fel kellett szólítani, hogy fegyelmezetten fizessék a részleteket, „mert ha e téren is elharapózik szokásos rendetlenségünk, könnyen kérdésessé válhat ezen áldásosan működő nemzeti intézményeink léte.”⁹⁰

A három gimnázium fennállása alatt ugyancsak gyakori panasz, hogy a családok körében általános a közöny, még sok adományozó sem meri például Nagyrőcére adni a fiát, pedig így nem fejlődhet az intézmény, s nem várható el, hogy a tanárok örökké éhbérért oktassanak.⁹¹ Máshol ugyancsak szóvá teszik, hogy még a nemzethű szülők egy része is inkább magyar vagy német iskolába küldi fiát, mert ott tudják elsajátítani a nyelvet – amely félelem teljesen indokolatlan, hiszen Nagyrőcén magas szintű a nyelvoktatás.⁹²

Nem kevésbé jelent meg azonban a bíráló hang magukkal a tanítókkal, egyáltalán a szlovák oktatással szemben.

A még negyvennyolc előtt képzett elit fő hibája, az életidegenség kimondatik Mikuláš Štefan Ferienčík egy elbeszélésében (*Irma*, 1860), ahol a főhős bírálja nemzedéke puritán neveltetését, tanárait (a szerző főként a lőcsei kollégium oktatóira gondolhatott), akik csak ideális világokat láttattak velük, a fellegekben kellett járniuk. „Átok rajtunk és szerencsétlenség, ha elkülönülünk a világtól. Igaz, ez neveltetésünk eredménye, ám ezen változtatni kell.”⁹³ Vajanský öreg Holan tanítója (*Repülő árnyak*, 1883) magába temetkezett, félbemaradt ember,

⁸⁷ Laciak: Národný učiteľ a zapisovateľ obce. *Pešťbudínske vedomosti* 30. sept. 1862. 2.

⁸⁸ J. B. Porubský: Slovenské elementárne školstvo. *Národné noviny* 28. sept. 1889. 2.

⁸⁹ Vršatský: Naše učiteľstvo. *Národné noviny* 31. jan. 1889. 1.

⁹⁰ Viliam Pauliny-Tóth: Listy ku slovenskému Tomášovi XIX. *Národné noviny* 25. dec. 1870. 1.

⁹¹ Z Pohronia zvolenského. *Národné noviny* 14. sept. 1870. 4.

⁹² Samuel Ormis: Prehlas k rodičom slovenským. *Národné noviny* 17. aug. 1871. 4. Általában a három gimnáziummal szembeni kishitűséget kárhoztatja: P[avol] H[ečko]: Naše národné gymnázia. *Národné noviny* 18. dec. 1873. 1.

⁹³ Idézi: Mráz 1959: 62.

aki zavaros írásaival nem használ senkinek, s akit még a fia is megmosolyog. Egykori németországi tanulmányai nem formáltak szakavatott és tevékeny gondolkodóvá, közéleti személyiséggé: „A szláv ideálok nem hagyták magukat szigorú kategóriákba gyömöszölni, és ami kijött belőle: fantasztikus világ, az absztrakció és az életproblémák keveréke. [...] A tanítóssággal járó szűkös viszonyok, a csend, a magány nem kedveztek a fogalmak csiszolgatásának.”⁹⁴ Nemhogy a népet nem tudja megvédeni, de mint pánszláv izgatónak kikiáltott államellenes elemet, csak a halál menti meg a kitoloncolástól.

A másik nagyregény távolról sem főszereplője, Albert Tichý tanító (*Száraz hajtság*, 1884) hagyományos tanítócsaládból származik, tehát képzett, de társadalmilag alacsony sorból jött. Írói vénával megáldott ember, aki azonban nem juthatott magasabb műveltséghez, és szűkös lehetőségei, egyéni fájdalmai közepette nem tudott kibontakozni. Félbe kellett hagynia filozófiai tanulmányait, és elvállalnia apja állását, eltűnnie a helyi potentátok megvetését, ami egyként szólt a néptanítónak és a „pánszláv izgatónak”. Az előkelő nemesi sarjhoz, Stanislav Rudopoľskýhoz fűződő kapcsolatban alárendelt személyiség, csak otthoni magányában képes magában megvédeni álláspontját. S az sem derül ki, hogy az iskolájában sikeres-e, emelni tudja-e a lakosság igencsak sötétre festett műveltségi szintjét. S Vajanský elkészülő soraiból – képes lesz-e kifejlődni Tichý költői tehetsége, képes lesz-e a poézis szárnyain fölemelkedni az éteri magasságokba⁹⁵ – a kétely éppúgy kiérződik, mint a remény, hogy a nemzet új alkotóerővel gazdagodott. Ugyancsak borúlátó Ondrej Seberíni később ismertetendő regénye, amelyben a lelkes nemzethű tanítót a nép tiszteli ugyan, ám semmiben sem hallgat rá, külső erőkkal kirobbantott konfliktus esetén mindig a másik oldalon áll, s látjuk, amint az egyik legény lerázza magáról a tanító korholó szavait, nevezetesen, hogy ne igya el a pénzt a kocsmában, inkább fizessen elő a népnek írott újságra!⁹⁶ A városi szlovák intelligencia egyes tagjai viszont nyíltan lenézhatték „a” falusi tanítót, mint a klasszikus író, Božena Slančíková Timrava elbeszélésének hősnője (*Kihez menjek?* 1893), aki nyaralása során a „kis butusoknak” nevezett ottani tanerőket a maga irodalmi műveltségével, nagyvilágiságával próbálja kábítani, s végül is azért megy hozzá az egyikhez, mert a városban nem kellett senkinek.⁹⁷

Máskor viszont a tanító tekinti magát szellemi arisztokratának. Martin Kukučín hőse (*Karácsonyi ostyák*, 1889–1890) a tanítóképzőből kasztszerű gondolkodást, a nép lenézését hozza magával. Már eleve azzal a tudattal kezdte tanulmányait, hogy a tanítói hivatás magasztos, de rengeteg megaláztatással jár: orgonálni, énekelni kell a templomban, temetésen, sőt akár sírverset is „el kell követni”, magasztalva az elhunyt soha nem bírt erőnyeit. Eleinte látta még mindezek pozitív oldalát, ám a képzőben ezt kiölték belőle. „Mindez főleg a tanárok-

⁹⁴ Vajanský 1943c: 53–54.

⁹⁵ Vajanský 2011: 413. A regény elemzésén belül a tanító alakjának megragadása: Ábrahám 2011: 421–423.

⁹⁶ Seberíni 1996: 144–145.

⁹⁷ Timrava 1987: 11, 20.

nak köszönhető. Nem büszkeségre, hanem más rétegek megvetésére tanították diákjaikat. Szerintük a többi réteg alacsonyrendű, jórészt híján a tisztességnek.” Az állomáshelyét most elfoglaló pályakezdő fiatalember újításaival (új padok, az irka és a ceruza bevezetése, a fiúk kopaszra nyíratása) borzolja a falusiak idegeit. Elvi alapon nem érintkezik velük, nehogy csorba essék tekintélyén – míg a kötelezően megsütendő karácsonyi ostyák miatt kénytelen nem lesz velük emberi kapcsolatot kialakítani, s lassan beépül a közösségbe.⁹⁸ A szerző ugyanezt a kaszt-szellemet érzékelteti másik elbeszélésében (*Diák a pásztortanyán*, 1887), ahol az anya emígy tiltja el fiát a gyermekkor világától: „Te már diák vagy! Másodikos gimnazista. Te már nem pajtáskodhatsz a falusi gyerekekkel, és nem legeltethetsz lovakat. Ott a könyvek... tanulj [a nyári vakáció alatt]!”⁹⁹

Kukučín tanítóalakjával ellenkező utat jár végig Ján Čajak említett tanító hőse, aki elbocsátása után nem boldogul a „nagybetűs életben”: nincs gyakorlati érzéke, ezért nemzethű barátai nem tudnak neki érdemi munkát szerezni.¹⁰⁰ A tanító és a gyerekek, szülők között persze elég zavart keltett maga a kormányzati oktatáspolitikai. Ugyanitt a tanító így panaszkodik az Apponyi-törvények hatására: „Tudod, Samko, mik most a szlovák tanítók? Kitagadottak, igen, kitagadottak, akikkel bárki kénye-kedve szerint bánhat, anélkül, hogy ezért felelnie kellene a törvény előtt. És az a legborzasztóbb, hogy most saját meggyőződésünk ellenében kell dolgoznunk. Érzem azt, hogyan vesztegetem az időt nap mint nap haszon nélkül, és ölöm ki a gyerekekből a szellemi fejlődést.” A szülők pedig otthon, a törvényi kényszert nem sejtve szidalmazták: miért erőlteti a magyar nyelvet? Egy apa be is ront az órára (Poničan éppen a honfoglaló Árpád tetteit próbálja az állam nyelvén a tanulók fejébe verni), s követeli, hogy tanítson az ő nyelvükön, hiszen ők fizetik. Ha meg mindenáron idegen nyelvet kell tanulni, az legyen az angol, mert azzal a gyerek legalább kimehet pénzt keresni Amerikába, ha már a magyar haza nem ad kenyeret.¹⁰¹

GYENGE ISKOLÁK, MÉLTATLAN TANÍTÓK

A korábban említett és hasonló ideáltípusokkal szemben emlékeztetnünk kell arra, hogy az egyházi iskolák tanítóival, oktatómunkájával esetenként a kortársak sem igen voltak megelégedve, ennek lapjában már a forradalom előtt Štúr is hangot adott.¹⁰² Liptószentmiklóson sok vezető evangélikus család inkább a zsidó iskolába adta a fiát, mert a maguké mellett a katolikust sem tartották megfelelőnek. Az első alfejezetben említett Štefan Moyses püspök a helytartótanács számára azzal védte a beszercebányai gimnázium szlovák nyelvűségét – vagy

⁹⁸ Kukučín 1980: 11–14, 19.

⁹⁹ Kukučín 1959: 349.

¹⁰⁰ Čajak 1962: 236.

¹⁰¹ Čajak 1962: 120, 179–185.

¹⁰² Vesztróczy 2005: 24.

legalább az alapos nyelvi képzést –, hogy a szlovák vidékek papjai, tanítói alig ismerik a nép nyelvét. Maguk is szlovákok ugyan, ám fiatalkorukban nem voltak rákényszerítve kellő elsajátítására, s innen ered a nép körében tapasztalható vélelmezett általános tudatlanság és erkölcsi süllyedés.¹⁰³ Az általános elvárások és a gyakran elszomorító valóság ellentéte csendül ki a *Národné noviny* már idézett 1873-as cikkéből – egyesek igen keveset tesznek a nép emeléséért,¹⁰⁴ míg egy későbbi cikk szerint a 2820 valóban szlovák tanítóból csak 130 olvassa a szlovák pedagógiai lapot. Ehhez kapcsolódva Vajanský rámutatott, hogy ma nem lehet válogatni a tanítóképzőbe jelentkezők között, végzés után pedig mindenki azonnal önálló helyet kap. Nyelvtudását senki nem vizsgálja, ismert olyan eset, hogy a tiszta szlovák faluba frissen odakerült fiatal nem tud szlovákul tanítani.¹⁰⁵ Nem csoda, hogy oly kevés a tankönyvíró tanító, ráadásul a létező kiadványoknak is általános hibája, hogy szerzőik egy könyv árérték akarnak olvasókönyvet és tanítványt adni a gyermek kezébe, holott ezeknek más a szerepük.¹⁰⁶

Törekvő szülők nem is mindig tekintették a legfontosabbnak az anyanyelvet, hanem az iskola híre és általános színvonala alapján döntöttek mellette vagy ellene. A majdani klasszikus író, az árvai kisgyermek Milo Urban szüleinek eszük ágában sem volt őt a közeli, egyben saját helyre beírni: „a rabcsicei iskola akkor nagyon gyöngye volt. A kényszer úgy hozta, hogy egy autodidakta – ma úgy mondhatnánk, amatőr – rabcsicei gazda tanított egy kis olvasást, írást meg számolást. [...] Tette, amit lehetett, és a jövőendő rabcsicei gazdák akkoriban talán be is érték ennyivel, sőt legtöbbjük ezzel sem tudott megfelelően élni, mert már gyermekkorukban előbbre való volt fiatalabb testvéreik gondozása, a tehenek és libák legeltetése és más ehhez hasonló. Szüleimnek azonban nagyobb terveik voltak velem, ezért Rabcsice egyáltalán szóba sem jött.” Távolabbi faluba küldték, ott sem az anyanyelvi egyháziba, mert az úgymond „csak azoknak szolgált, akik nem szándékoztak az iskolapadban koptatni a nadrágjukat”.¹⁰⁷

Nem hallgathatjuk el, hogy a kor szépirodalmában is bőven találunk romlott jellemű vagy „csak” hivatástudat nélküli, netán kiégett tanítókat. Janko Vešnín említett brosúrájában Kordiny tanító állandóan a kocsmában ül, a zsidó kocsmáros csalásainak aktív részese.¹⁰⁸ Jonáš Záborský ismertetett regényének pesszimista részében az öreg tanító elhanyagolja a tanítást, megbotránkoztatja a parasztokat. Vajanský renegát hőse, Andrej Drevanský (*Gyökér és hajtás*, 1895–1896) belső tartás nélkül szakadt ki a patriarchális paraszti nagycsaládból, tanítóként,

¹⁰³ Dokumenty 1962: 390–391.

¹⁰⁴ Povedzme si pravdu. *Národné noviny* 30. jan. 1873. 1.

¹⁰⁵ Naším učiteľom. *Národné noviny* 27. nov. 1896. 1; Svetozár Hurban Vajanský: Naše školy. *Národné noviny* 4. febr. 1896. 1.

¹⁰⁶ Ján Burian: V záujme slovenskej školskej spisby. *Národné noviny* 8. aug. 1889. 2.

¹⁰⁷ Urban 2000: 75, 87.

¹⁰⁸ Vešnín 1873: 7., 21–22., 25., 29.

majd jegyzőként *magyarórná*¹⁰⁹ vált, említett Ján fiát természetes módon a néptől elszakadó úriembernek nevelte.¹¹⁰

Ugyancsak nincsenek elvi szempontjai, emelkedettebb céljai a tanítónak Božena Slančíková Timrava *'Mindent a népért'* (1926) című visszatekintő társadalmi regényében: Ivan Černýt az italon, a vadászaton és zongoráján kívül nem érdekli semmi.¹¹¹ Másik, a nagy háború kitörésekor játszódo regényének (*Hősök*, 1918) tanítónőjét úgy ismerjük meg, mint úrilányt, akinek – a parasztok általános kétségbeesése közepette – barátnőivel együtt fő témája az egyetlen hozzájuk illő fiatalember, a segédjegyző.¹¹²

A SZLOVÁK KÖZÉPISKOLÁK MŰVELŐDÉSI ÉS NEMZETI SZEREPE

A szlovák tannyelvű középiskolák sorsát már vázoltam, itt a hivatásukkal és működésükkel, nem utolsósorban a környezetre gyakorolt hatásukkal kapcsolatos hangokról adok számot.

A nagyrocei gimnázium alapítását a nemzeti mozgalom egyik fővezére, Štefan Marko Daxner levelében (1862) az alábbiakkal indokolta: azóta, hogy az osgyáni evangélikus iskolát, a szlovákok hagyományosan kedvelt képzési helyét 1850-ben egyesítették a rimaszombati református intézménnyel, „nemcsak ifjúságunk kalvinizál és magyarosodik, hanem rajta keresztül és a kedvéért a fiatalság idősebb és fiatalabb rétegei is, sőt maguk az apák és anyák is gyönyörködnek elfajzott fiaik bölcsességében”.¹¹³

A gimnázium hivatását, az oktatás alapelveit – általános érvénnyel – az alábbi pontokba foglalta az avatóünnepségen szónokló igazgató: 1) az emberiség szellemi vívmányinak megismertetése, gyakorlati téren pedig a fontos nyelvek és szakmai ismeretek közvetítése; 2) a nemzeti szellem beoltása, hogy a diákok ne szégyelljék anyanyelvüket, őseiket (egyetlen más népnek sincs annyi renegátja, mint a szlovákoknak), ám a nemzet erényei mellett annak hibáit, fogyatékosságait is fel kell tárni a tanulók előtt; 3) hazafias szellem, elősegítendő a hazai nemzetek együttműködését, ám a teljes egyenrangúság alapján; 4) végül, de elsősorban evangélikus-keresztény szellem – ebben az intézményben nem nevelődhetnek világi bölcsességgel eltelt, az egyházat, az isteni tanítást kigúnyoló kiüresedett fejek!¹¹⁴

A születő katolikus (zniąvára)ljai) gimnázium létjogosultságát abban látta a sajtó, hogy addig a szlovák katolikusok bíztak az idegenekben, ezért hanyatlotak erkölcsükben, vallásukban és nemzeti voltukban. Ezután tehát a tenni aka-

¹⁰⁹ A *maďarón* kifejezés a magyar nemzeti ideológiával azonosuló, a magyar nyelvet erőszakosan terjesztő szlovákokat jelöli.

¹¹⁰ Vajanský 1943a: 43.

¹¹¹ Timrava 1975.

¹¹² Timrava 1987: 124–125.

¹¹³ Dokumenty 1962: 397.

¹¹⁴ Škultéty 1863: 12–14.

róknak kifejezetten a szlovák katolikusok érdekeit kell szem előtt tartaniuk.¹¹⁵ A létrejövő intézményekben úgymond Káinok helyett Ábeleket kell nevelni, akik a népet nem nyúzni akarják, hanem szeretettel a maga nyelvén nevelni.¹¹⁶

A sajtó gyakran hívja fel a nemzethű evangélikusokat Nagyrőce anyagi támogatására: a protestánsok nem folyamodhatnak a fundus studiorum forrásaihoz, esetükben ez az Alap a „nemzeti közgondolkodás”.¹¹⁷ S persze a pénznél is fontosabb a diákutánpótlás – a sajtó rendszeresen győzködte a szülőket, hogy ezekbe a középiskolákba küldjék fiaikat. Egy 1863-as cikk Besztercebánya és Nagyrőce mellett még a szlovák művelődésben oly fontos szerepet játszó löcsei főgimnáziumot ajánlja, mely ugyan nem szlovák tannyelvű, de legalább anyanyelvük miatt nem üldözik a diákokat.¹¹⁸ A frissen alakult znióváraljai katolikus intézmény minden módon történő támogatása – ígért adományok befizetése, gyűjtés lakodalmakon, mulatságokon – szintén jelen van a sajtóban.¹¹⁹

A nagyrőcei és érintőlegesen a másik két középiskola működése az egyik fő szál Ondrej Seberíni – vagy a magyar irodalomtörténetben ismertebb nevén Szeberényi Andor – a nemzeti társadalom alapproblémáit tárgyaló regényében (*A szlovákok és a szabadság*, 1886), ahol méltatja az oktatómunkát, a tanárok lelkesedését, jótekonyságukat a város életére.¹²⁰ Vajanský később elmagyarosodó regényhőse számára a meg nem nevezett szlovák középiskola kínálja az utolsó esélyt, hogy megmaradjon a nemzet nyelvi-kulturális közösségében. Erre azonban a szerző szerint sem volt már idő – az egyházi és politikai hatóságok erősödő támadásai, a közeli vég sejtése miatt gyámja kénytelen átíratni másikat, „idegen” gimnáziumba.¹²¹

Hagyományosan vezető szerepet játszott az egyházi életben, oktatásban Besztercebánya szabad királyi városa, 1842-ben haterkez lakossal, ebből az összeírás szerint 3600 szlovák. Arányuk a lassan gyarapodó népességben folyamatosan csökken, de még 1900-ban is, hivatalosan is abszolút többséget jelentenek. Világos után a katolikus gimnázium cseh, illetve szlovák tannyelvű (1855-től a német tannyelv mellett is kiegészítő nyelvek), Štefan Moyzes püspöksége alatt a jórészt cseh tanárok (pl. Václav Vlček), akárcsak a szlovák oktatók (Martin Čulen, Ján Gerometta stb.) oktatói-tudományos tevékenysége a várost szlovák kulturális központtá tette. Zólyom megye kérésére azonban 1867-ben eltávolítják a cseh professzorokat, bevezetik a magyar tannyelvet (a német és a szlovák segédnyelv marad), s a város lassan elveszíti szlovák jelentőségét.

Az alakuló nagyrőcei gimnáziumot a korabeli tudósító azzal ajánlotta a közönség figyelmébe, hogy nemcsak nevében, hanem ténylegesen szlovák nemzeti intézmény lesz, a nemzeti művelődés bölcsője az evangélikusok számára,

¹¹⁵ Naše katolícke gymnasium. *Pešťbudínske vedomosti* 1. mája 1868. 1.

¹¹⁶ Sasínek [Fr. V.]: Znyo-Kláštorske gymnasium. *Národné noviny* 8. júla 1870. 2.

¹¹⁷ Štefan Marko Daxner: *Národné školy. Pešťbudínske vedomosti*, 27. febr. 1863. 3.

¹¹⁸ Michal Chrástek: Slovo o našich gymnáziach a k našej milej mládeži. *Pešťbudínske vedomosti* 27. nov. 1863. 1.

¹¹⁹ Sasínek, F.: Znióvské gymnasium. *Pešťbudínske vedomosti* 9. junia 1869. 1.

¹²⁰ Seberíni 1996.

¹²¹ Vajanský 1943b: 39–40.

a szülők tehát küldjék oda fiaikat, ha nem akarják, hogy a mindent elnyelő elnemzetlenedés áldozatai legyenek.¹²² Olyan ismert személyiségek oktattak itt, mint Štefan Marko Daxner, Ján Francisci, August Horislav Škultéty, Samuel Ormis, Gustáv Lojko vagy Ivan Branislav Zoch, akiknek nevével minden egyéb vállalkozásnál vagy igényes cikkek szerzőiként is találkozunk. Az 566 itt tanult diákból vagy száz később fontos szerepet játszott a szlovák kultúra vagy a politika formálásában. 1868-tól tanítóképző is működött, 1871-ben pedig megnyílt itt az első szlovák leánynevelő intézet, mely a közismeretek, a gyakorlati ismeretek és a nyelvek arányos oktatásával használható tudást adott. Főleg a tanárok érdekében megalakult a kölcsönös segélyegylet (1867), a fogyasztási egylet (1869) és egy könyvkiadó egyesület (1870). Számos igényes színélőadás zajlott az évek során. Gyűjtésekből és adományokból 1871–1873 között megépült a gimnázium kétszintes épülete, ám, mint volt róla szó, 1874 augusztusában az iskolát és a tanítóképzőt bezárták, ami a leánynevelő végét is jelentette.

A turóci Znióvárja 18. századi fölvirágzását a *šefraník*-családok szakértelmének, a gyógyfüvek, főzetek kiterjedt forgalmazásának – vagy éppen messze földön híres szücsmestereinek, idővel pedig textil- és divatáru-kereskedőinek – köszönhette. Ebben a kortársak által módosnak és öntudatos szlováknak tekintett kisvárosban született meg a szlovák tannyelvű katolikus gimnázium; az első év végi vizsgák kapcsán a sajtó kiemelte a diákok tisztelettudó viselkedését, alapos tárgyi tudását, és természetesen a szlovák nyelv megbecsült helyzetét, amellyel együtt a diákok a magyart is alaposan elsajátítják.¹²³ Bezárása után a tanárok egy része a városban maradt, működésük továbbra is érezhető volt, a volt természettudomány-professzor például immár városi orvosként praxisában és felvilágosító füzetivel is sokat tett a járványok megelőzéséért s általában a higiénia fejlesztéséért.¹²⁴

A szlovák középiskolák hivatásával természetesen a másik oldal is tisztában volt. Grünwald Béla idézett műve szerint „a nemzetiségi párt belátta, hogy [...] szüksége van még a középtanodára is, hogy értelmiséget neveljen magának, mely a nemzetiségi eszmékkel legyen eltele s használható eszköze legyen a párt törekvéseinek”. Meggyőződése szerint a szlovák gimnázium mint olyan eleve képtelenség, mert hiányzanak a valódi tanerők, a valóban tudományt közvetítő tankönyvek és az őszinte pedagógiai ambíció.¹²⁵ Egyébként a támogatását élvező beszercebányai *Svornost'* már 1873-ban kinyilatkoztatta: „Ezek között kell választanunk: vagy a szlovák gimnázium a tudatlansággal és a szellemi kimúlással, vagy a műveltség és a haladás a magyarhoni gimnáziummal [*uhorské gymnázium*]”, ahol az alsó osztályokban még szlovákul, utána pedig már magyarul folya az oktatás, de az anyanyelv továbbra is tökéletesíthető lenne.¹²⁶ Még a korban leginkább nyitott Gáspár Imre is szenvedélyesen fogalmazott: „a nemzetiségek irodalmát lázítók árasztják el

¹²² Gymnasium slovenské. *Pešťbudínske vedomosti* 2. (1862) 77. 3.

¹²³ Sasinek [Fr. V.]: Znyo-Kláštorske gymnasium. *Národné noviny* 8. júla 1870.

¹²⁴ Například 1997: 25–28.

¹²⁵ Grünwald 1878: 43–44, 143.

¹²⁶ Dokumenty 1962: 371.

irataikkal, múzeumaik s főiskoláik élére rajongók állanak, alapítványukat rablók dézsmálják meg, kiknek bukása martyriummal válik elvakított hordáik szemében. Itt állunk most. Ezért szedetett el a tót iskola; a rőczei, melynek tanárait egy képen adja Jókai Bodza Tamása a »Szomorú napok«-ban, s a többi pánszláv eszméssel impregnált fészék...” A szerző a középiskolák megszüntetésének tulajdonítja továbbá a szlovák tömegek identitásának „tisztulását”: „Mióta a »Matica« s a tót gymnasiumok elleni hadjárat megindult, gyakran, s egészen egyszerű emberek ajkáról hallani e vallomást: »nem vagyok panszláv, de tót.« Épen a nagy zajjal vitt don quijotei hadjárat ébresztett fel benne valami öntudat félét.”¹²⁷

Az elemi iskolákhoz hasonlóan itt is jegyezzük meg, hogy a kortársak látták és láttatták a nemzeti középiskola és a szülők közötti együttműködés repedéseit vagy éppen a szlovákság tömeges közönyét. Vajanský korábban említett regényében az elitista gondolkodású főhős mondja ki a szerzőben élő kételyt, miszerint a népnek nem szívügye a szlovák középiskola: „A gimnáziumok elvesztét nem fogják fel az emberek, azokhoz semmi közük”, a népet „nem érdekli, magyarul, kínaiul vagy szlovákul vetették-e ki az adót, amelyet behajtanak rajta. Hogy az úrfik ilyen vagy olyan szabály szerint deklinálják azt, hogy *mensa, mensae*”.¹²⁸ Másik, a nagyőrcei gimnázium megszüntetéséhez kapcsolódó irodalmi adalék: Ondrej Seberíni előbb említett regényében az egyik cseléd, azaz a szlovák nép, örömmel nyugtázza a közeli véget: ezek a tanárok nem is érdemelnek mást, hiszen például a „nagyképű Z” az ő fiát tehetségtelennek merte minősíteni.¹²⁹

Magyar oldalról a magyar tannyelvű középiskolák osztársadalmi küldetését hangsúlyozták. Grünwald a szlovák régióban működő magasabb tanintézetek feladatának nem a többségi lakosság anyanyelvi művelését, hanem az általa hirdetett magyar nemzetpolitika szolgálatát tekintette: „A középiskola olyan, mint egy nagy gép, melynek egyik végébe százankint rakják bele a tót fiúkat, a másik végén mint magyar emberek jönnek ki.”¹³⁰ A középiskolai törvényjavaslat vitájában, elismerve, hogy a tömegek elmagyarosítása lehetetlen, „a magyar nemzet kulturális hivatása legfőbb eszközének” nevezte a középiskolát, annak kell belevezetnie a növendéket „a magyar szellemi élet közösségébe”.¹³¹ E nézet hatásos képviselőjeként említsük még a kor népszerű költőjét, Komjáthy Jenőt, aki a szenici (Senica, Nyitra vm.) polgáriban szerezte tapasztalatait szlovák közegben, magyartanárként, s ezeket összegző verse (*Szenicen*) eredeti változatában így látta hivatását: „Tótból embert nevelnem: / Ez itt a földadat / Láttál-e büszke szellem / Ennél nagyobb vadat?”¹³² A következő nemzedék klasszikusa, Juhász Gyula szakolcai tanárként magát „a magyar kultúra utóvédjének és előharcosának” tekintette, nem értve viszont egyet a korabeli nemzetiségi politikával, menteni próbálva, ami még helyrehoz-

¹²⁷ Gáspár 1879: 8.

¹²⁸ Vajanský 2011: 140.

¹²⁹ Seberíni 1996: 198.

¹³⁰ Grünwald 1878: 140.

¹³¹ Iratok 1952: 670–671.

¹³² Idézi: Demmel 2008: 109.

ható: nem hatalmi szóval, hanem „a magyar demokrácia legszebb hagyományainak szellemében melegítettem az árva magyarság lelkéhez a lelküket”.¹³³

A MORVA- ÉS CSEHORSZÁGI OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK SZEREPE, JELENTŐSÉGE

A szlovák diákok Morván túlra járásának folyamata nem volt problémamentes. A cseh politika meghatározó ereje, az Ócseh Párt a hetvenes évek végén az aktivizmus útjára lépett, s óvatoskodó irányvonalába nem fért bele a szlováklakta Felföld iránti látványos érdeklődés, annyira, hogy a nyolcvanas évek derekától le is állította az ösztöndíjak kifizetését, ráadásul az addig leginkább látogatott přerovi gimnázium is elvesztette jó hírnevét. Másrészt sok szlovák fiatal számára túl magasak voltak a követelmények és a mégiscsak idegen nyelv, ezért kénytelenek voltak abbahagyni tanulmányaikat. Nem meglepő az Uherské Hradište-i gimnázium támogatóegyletének 1888-as határozata, mely szerint a továbbiakban egyetlen szlovák diákot sem fog támogatni. A nyolcvanas évek végén azok lényegében eltűntek a cseh tartományok oktatási intézményeiből. Egyébként is ismét felcsillan a remény, hogy Turócszentmártonban meg lehet alapítani az evangélikus gimnáziumot. Ennek kudarca után prágai szlovák egyetemisták felvetették, hogy a gyűjtött pénzből a szlovák diákok számára létesüljön bentlakás vagy menza egy morvaországi gimnázium és a hodoníni reálgimnázium mellett, illetve ezekben az iskolákban rendkívüli tárgyként legyen jelen a szlovák és a magyar – Hodonínban 1899-től lehetővé is vált a magyar elsajátítása.¹³⁴

A cseh elit magyarhoni fő partnerei a cseh–szlovák kölcsönösséget, kulturális, netalán nemzeti egységet előtérbe helyező, polgári-demokrata értékrendű személyek, lapok voltak (*Slovenské listy*, *Hlas*, *Slovenský denník*, *Slovenský týždenník*, *Průdy*). A századelő meghatározó publicistája és politikusa, Milan Hodža lapjaiban rendszeresen győzködte az egyszerű szlovák szülőket: ha képzett gazdálkodót, iparost, kereskedőt akarnak fiukból, akkor küldjék a Morván túli szakiskolákba: „Ahol lehet, mondjuk ki, hogy a szlovák gyermeknek szlovák iskolában a helye, ahol azonban nincs szlovák iskola, ott a cseh iskola lesz az övé.”¹³⁵ Az Apponyi-törvények bevezetése után néhány évvel még határozottabban fogalmazott: „Ismét tombol a magyarón Heródes? Jól van – ismét jön a menekülés – a cseh Egyiptomba.”¹³⁶

A turócszentmártoni konzervatív elit viszont gyanakvással szemlélte a fiatalok odaírt tanulmányait. Egy, a csehszlovák nyelvi egység gondolata ellen küzdő cikk fel is róttá azoknak, hogy kétségsbe vonják az önálló szlovák irodalmi nyelv

¹³³ Juhász 2004b: 48; Juhász 2004a: 53.

¹³⁴ Kips 1993: 23–25.

¹³⁵ Milan Hodža: Kam si pošleme študentov na vyššie školy? *Slovenský týždenník* 1. aug. 1903. 1.

¹³⁶ Milan Hodža: Heródesovo plemä. *Slovenský týždenník* 28. marca 1913. 1.

létjogosultságát.¹³⁷ Félelmeik szerint tette kész, a vezető szerepre igényt tartó fiatalok tértek haza Prágából, nyugatos, polgári demokrata módon gondolkodva, elvetve az „öreg” konzervatív és ruszofil nézeteit, vallva helyette Tomáš Garrigue Masaryk úgynevezett realista, a mindennapi aprómunkát hirdető programját és persze a cseh–szlovák kölcsönösség, szoros egység elvét. 1898-ban ők alapítják meg a *Hlas* folyóiratot, megtörve a szlovák nemzeti mozgalom egyközpontúságát. Nekik üzent hadat Vajanský *Kotlín* című regényével (1901). Itt két ígéretes fiatalember ösztöndíjjal kijut Prágába, ahol azonban a nagyváros csillogása, a vendéglők, sörözők világa, a társasági élet beszippantja őket. A hazatelepülő két „realista”, az igencsak karikatúrának rajzolt Karol Durina ügyvéd és Ján Milanec orvos szavaiból azután árad az öregek lenézése, a mindent új alapokra fektetni jelszava. Eközben minden nemzeti rendezvénytől, vállalkozástól távol tartják magukat, s a mű végén Durinát fölveszik a magyar kaszinóba, Milanec pedig nyárspolgárként magába szüpped, s teljesen az alkohol rabjává válik.¹³⁸

A Csehszláv Egység egyébként nem zárkózott el a mártoniakkal való együttműködéstől, megkérte például szerkesztőségüket, hogy népszerűsítsék a hodoníni reálgimnáziumba és a strážnicei gimnáziumba szóló ösztöndíj-felhívást.¹³⁹ Az Apponyi-törvények életbe lépése után egy, az Uherské Hradište-i kereskedelmi iskolát propagáló mártoni felhívás hangsúlyozta is, hogy ott a szlovák diákok minden szükséges ismeretet megszerezhetnek, mégpedig nemzeti szellemben, s utána könnyen elhelyezkedhetnek üzletekben vagy könyvelőként. Ám gyakran baj lehetett a felkészültséggel, ezért a szerző azt javasolta, hogy a diák előzetesen tanuljon egy évet valamely cseh elemi vagy polgári iskolában, ha pedig ezt nem engedheti meg magának, akkor magánúton tanulja a számtant, a cseh és német nyelvtant, ismételje át a földrajzot, a természetismeretet és a szépírást.¹⁴⁰

A magyar sajtó és politikai elit természetesen mély ellenszenvvel, támadó hangon ismertette az erősödő cseh segítségnyújtást, amiről azután a szlovák lapok is hírt adtak. Így a *Budapesti Hírlap* egy cikkéről, mely arra figyelmeztetett, hogy az annak idején kopjával küzdő cseh Holubárt Mátyás kivetette a nyeregből, a ma „cseh könyvvel és garassal” támadó utód, a Csehszláv Egység viszont hatékonyan izgatja a szlovákokat a magyarok ellen, idegeníti el őket a hazától.¹⁴¹ A morvaországi tervezett szlovák kereskedelmi tagozat indítása kapcsán pedig szlovák részről újfent elhangzik: a magyarosító politika űzi a tanulni vágyó fiatalokat a Morván túlra.¹⁴²

* * *

¹³⁷ Škultéty, Jozef: Slovenčina. *Slovenské pohľady* 24. (1904) 822.

¹³⁸ Vajanský 1943b: I. 183, II. 386–387.

¹³⁹ Jurčišinová 2008: 70.

¹⁴⁰ Vážne slovo k slovenskej mládeži. *Národné noviny* 31. okt. 1908. 5.

¹⁴¹ Milan Hodža: „Českou knihou, českým grošom”. *Slovenské listy* 11. febr. 1899. 1.

¹⁴² Milan Hodža: Uhorský štát a české školy. *Slovenský týždenník* 23. aug. 1912. 1.

A korabeli szlovák nemzethű elit számára óriási volt az anyanyelvű oktatás jelentősége, ám kiépítése, kiharcolása hatalmas, nagyrészt leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Ezeket a szlovák törekvéseket a horvátokkal ellentétben nem támogatták – a magyarosodás általánossá válása után – tekintélyes nemesek, az erdélyi szászokkal, a szerbekkel, a románokkal vagy akár a ruszinokkal ellentétben nem állt mögöttük – a magyarosító szellem eluralkodása után – valamely nemzeti, anyanyelvi alapú egyház, s a magyar nyelvet ugyan igenlő, de vallását és évezredes hagyományait tudatosan vállaló zsidósággal ellentétben nem számíthattak jómódú vállalkozók támogatására. Mindehhez járult a tömegtámogatás hiánya, a szlovák családok gyakori beletörődése vagy éppen opportunizmusa, általában a szlovák falu szegénysége, az anyagi és szellemi kilátástalanság, ami általában a tanítók életszínvonalára és hivatástudatára is rombolóan, illetve nemkívánatos irányban hatott (az oktatás elhanyagolása, vagyongyűjtés, alkoholizmus vagy elfordulás a valóságtól, távolságtartás a parasztok világától). A problémakör alapvető ellentmondását tehát abban ragadhatnánk meg, hogy miközben az elit a nemzettudat tűzhelyeinek, apostolainak, tehát (az egyház segítőtársaként) a nemzetépítés fő tényezőjének tekintette a szlovák iskolákat, tanítókat, tanárokat, addig éppen a vélelmezett, de gyakorlatilag nem működő nemzeti társadalomtól várta az intézményrendszer erősítését, a pedagógusok helyzetének szilárdítását.

FORRÁSOK

Pešťbudínske vedomosti, 1861–1870.

Národné (Národné) noviny, 1870–1914.

Slovenské pohľady, 1881–1914.

Slovenský týždenník, 1903–1914.

Slovenský denník, 1910–1914.

Čajak, Ján 1962 [1909]: *Rodina Rovesných*. Bratislava.

Dobšinský, Pavol 1885: O kultúrnych ústavoch na území Slovákmi obývanom z doby protireformacionálnej. Pokus historicko-literárny. *Slovenské pohľady* 5. 2.

Dokumenty 1962: Bokes, František (zost.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*. I. Bratislava.

Felvidéky [Thébusz János] 1882: *Protestantizmus és panszlávizmus*. Budapest.

Ferienčík, Mikuláš Štefan 1923 [1862]: *Jedlovský učiteľ*. Povešť zo života Slovákov. Praha.

Gáspár Imre 1879: *Hazánk tót népe. A tót nép, a tót költészet*. Budapest.

Grünwald Béla 1878: *A felvidék. Politikai tanulmány*. Budapest.

Hurban, Jozef Miloslav 1977 [1848]: Od Silvestra do Troch kráľov. In: *Olejkár*. Bratislava, 99–200.

Iratok 1952: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I. kötet. (Szerk. Kemény G. Gábor.) Budapest.

- Juhász Gyula 2004a [1918]: Szakolca. In: *A szakolcai dombokon. Orbán lelke és más írások*. Miskolc, 52–55.
- Juhász Gyula 2004b [1918]: Tótok és csehek közt. Magyar és morva végeken. In: *A szakolcai dombokon. Orbán lelke és más írások*. Miskolc, 48–51.
- Kukučín, Martin 1980 [1887]: Diák a pásztortanyán. In: *Iffjú évek*. (Ford. Hubik István.) Bratislava, 345–388.
- Kukučín, Martin 1980 [1889–1890]: Vianočné oblátky. In: *Výber II*. Bratislava, 9–58. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. VI. rész. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 64.) Budapest, 1920.
- Palárik, Ján 2014 [1862]: *Kibékülés, avagy Kaland az aratóbálon*. Budapest.
- Seberíni, Andrej 1874: *Bohdanice a jej učiteľ*. Turč. sv. Martin.
- Seberíni, Ondrej [Veterán álnéven] 1996 [1886]: *Slováci a sloboda. Pravda a poézia*. Nadlak.
- Škultéty, August Horislav 1863: *Reč, ktorú pri slávnostnom otvorení Slovensko-evanjelického a. v. nižšieho gymnásium vo Veľkej Revúci, roku 1862, dňa 16 sept. držal -*. Banská Bystrica.
- Stodola, Emil 1912: *Štatistika Slovenska*. Turč. sv. Martin.
- Tibenský, Ján 1965: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava.
- Timrava, Božena Slančíková 1987 [1918]: Hősök. In: *Hősök*. Bratislava, 101–200. Timrava, Božena Slančíková 1987 [1893]: Kihez menjek? Egy leány naplójából. In: *Hősök*. Bratislava, 7–20.
- Timrava, Božena Slančíková 1975 [1926]: Všetko za národ. In: *Timrava II*. Bratislava, 575–726.
- Tomášik, Samuel 1971 [1864]: Bašovci na muránskom zámku. In: *Ohne na Muráni*. Bratislava, 30–71.
- Urban, Milo 2000 [1970]: *Zöld vér*. (Ford. Kiss Szemán Róbert.) Miskolc.
- Vajanský, Svetozár Hurban 1943a [1895–1896]: *Koreň a výhonky*. I–II. Martin.
- Vajanský, Svetozár Hurban 1943b [1901]: *Kotlín*. I–II. Martin.
- Vajanský, Svetozár Hurban 1943c [1883]: Letiace tiene. In: *Letiace tiene. V malom meste. Jarný mráz*. Martin, 5–128.
- Vajanský, Svetozár Hurban 2011 [1884]: *Száraz hajítás*. (Ford., a jegyzeteket és az utószót írta Ábrahám Barna.) Budapest.
- Vešnín, Janko 1873: *Preporodená obec*. Turč. Sv. Martin.
- Wagner, Ján A. 2003: Pesti emlékek. In: Kovács Anna – Szabó Orsolya (szerk.): *Szlovák életpályák a dualizmus kori Budapesten. Ján Nepomuk Bobula – Milan Hodža*. Budapest, 25–48.
- Záborský Jonáš 1963 [1873]: *Dva dni v Chujave*. Bratislava.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ábrahám Barna 2011: Nemesek, polgárok, parasztok Svetozár Hurban Vajanský *Száraz hajítás* című regényében. In: Vajanský, Svetozár Hurban: *Száraz hajítás*. (Ford., a jegyzeteket és az utószót írta Ábrahám Barna.) Budapest, 417–439.
- Demmel József 2008: „Akasszátok föl a pánszlávokat!” Gondolatok a dualizmus kori politikai elit szlovákképéről Komjáthy Jenő versének elemzése kapcsán. In: Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. Esztergom–Piliscsaba, 101–117.
- Felkai László 1980: Képek és árnyképek a Felvidék 19. század végi művelődésügyéből. In: Mészáros István (szerk.): *Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből*. Budapest, 188–192.
- Hučko, Ján 1990: Úsilie Ludovíta Štúra o sociálnu prestavbu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novín. *Historický časopis* 38. 4. 500–517.
- Hučko, ml., Ján 1999: Početnosť slovenskej inteligencie v rokoch 1890–1918 vo svetle štatistických údajov. In: Čičaj, Viliam (red.): *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese*. Bratislava, 131–137.
- Jurčíšinová, Nadežda 2008: Prejavy českej pomoci slovenskej študujúcej mládeži koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In: Michalička, Vladimír (zost.): *Dejiny školstva na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia* (k storočníci Apponyiho zákonov). b. m. [Bratislava], 65–71.
- Juríček, Ján 1988: *Vajanský. Portrét odvážneho*. Bratislava.
- Kips, Milan 1993: Česko–slovenské vzťahy v dejinách školstva v rokoch 1848–1900. (so zreteľom na gymnáziá a reálky). In: Urban, Zdeněk etc. (red.): *Cestami česko–slovenské vzájemnosti*. Liberec, 17–27.
- Kovács I. Gábor 2009: A tanítási nyelv Sáros megye népiskoláiban. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest, 262–274.
- Kováč, Dušan a kol. 2004: *Na začiatku storočia 1901–1914*. (Slovensko v 20-om storočí 1.) Bratislava.
- Mráz, Andrej 1959: *Literárny profil Mikuláša Štefana Ferienčíka*. Bratislava.
- Napríklad 1997 = Napríklad: Kláštor pod Znievom. Fingovaný rozhovor medzi S. Kovačevičovou a jej starou mamou Ludmilou Šimkovou, rod. Hraškovou. *OS* 1. 4. 25–28.
- Polányi Imre 1987: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905)*. Budapest.
- Potemra, Michal 1978: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. stor. *Historický časopis* 26. 4. 497–536.
- Ruttay László 1939: *A felvidéki szlovák középiskolák megszüntetése 1874-ben*. Pécs.
- Škultéty, August Horislav (usp.) 1889: *Pamäti Slov. ev. a. v. gymnasia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci*. Ružomberok.
- Štefánek, Anton 1944: *Základy sociografie Slovenska*. (Slovenská vlastiveda 3.) Bratislava.
- Vesztróczy Zsolt 2003: Petíciók és kudarcok. A szlovák nemzeti mozgalom és a középfokú oktatás kérdése az 1840-es években. *Sic Itur ad Astra* 1. 95–126.
- Vesztróczy Zsolt 2005: A polgári és nemzeti átalakulás kérdései Ludevít Štúr publicisztikájában (1845–1848). *Pro Minoritate* 7. 4. 16–31.

- Vesztróczy Zsolt 2009: Az érdekérvényesítés lehetőségei. A szlovák nemzeti mozgalom és az oktatásügy kérdése a dualizmus korában (1867–1918). In: Csaplár-Degovics Krisztián – Tornyai Anna (szerk.): *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Budapest, 115–131.
- Vesztróczy Zsolt 2012: Modernizáció és/vagy magyarosítás. Iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban, 1867–1918. *Pro Minoritate* 14. 1. 155–172.
- Winkler, Tomáš – Eliáš, Michal a kol. 2003: *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin.
- Zilizi Zoltán 2006: A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban. *Sic Itur ad Astra* 3–4. 237–268.